

**Cenzor w sypialni.
Urzędnicza kontrola
moralności w życiu
rodzinnym Rzymian
okresu republiki**

Rozdział I

Wprowadzenie

1. Tematyka badań

Problematyka noty cenzorskiej stanowi kontynuację prowadzonych przeze mnie badań nad urzędem cenzora. Jest to zagadnienie bardzo szerokie, powiązane zarówno z prawem publicznym, jak i prywatnym. Niniejsze opracowanie dotyczy sprawowanej przez cenzorów kontroli nad życiem rodzinnym Rzymian.

W starożytności wśród cudzoziemców ingerencja urzędników w życie prywatne obywateli budziła zdziwienie. Współcześni badacze skłonni są tę sferę działalności cenzorów traktować jako anegdotyczną i pozbawioną znaczenia prawnego. Wydaje się jednak, że polityczne znaczenie rzymskiej rodziny, a w szczególności pozycja prawna jej zwierzchnika – *pater familias* – były na tyle istotne, że zdecydowano się poddać je surowej kontroli.

Często przytaczany termin *mores maiorum* oznaczający obyczaje przodków to nie tylko ogólnik denotujący mgliste reguły wprowadzone przez antenatów: to raczej kwintesencja „rzymskości”, fundament tożsamości społeczeństwa i gwarancja stabilności państwa. Na straży tych zasad stali cenzorzy, a instrumentem ochrony była właśnie nota cenzorska. Dlatego też cenzurę można próbować definiować dwutorowo: w perspektywie prawa publicznego stanowiła ona element kon-

trojny ustroju republikańskiego, w prawie prywatnym zaś etap pośredni w kształtowaniu ochrony prawnej opartej na zasadach słuszności.

Przedmiotem prowadzonych badań był zatem zakres wpływu cenzorów na życie rodzinne Rzymian. Analizie poddano przypadki ingerencji w zakresie instytucji małżeństwa, rozwodu, władzy zwierzchniej w rodzinie oraz opieki i patronatu. Działania cenzorów kształtowały postawy obywateli, a także prowadziły do wytworzenia środków ochrony prawnej. Nota cenzorska nakładana przez urzędników sprawujących pieczę nad moralnością (*regimen morum*) była instrumentem represyjnym, ale jej podstawowa funkcja polegała na prewencji zachowań społecznie niepożądanych. Oczywiście można znaleźć przykłady decyzji cenzorów, które miały charakter przykładowy, natomiast generalnie ich działalność składała się na spójny program rozwoju świadomości społeczeństwa.

2. Podstawa źródłowa

Nota cenzorska była instrumentem stosowanym w praktyce cenzorskiej okresu republiki. Dlatego podstawę źródłową stanowią teksty literackie pochodzące z tych czasów lub też dzieła historyczne opisujące dzieje republikańskie i wczesny pryncypat, a także prace antykwarystów. Kluczowe znaczenie dla prowadzonych badań miały zatem dzieła *Katona*, *Warrona*, *Cycerona*, *Liwiusza*, *Waleriusza Maximusa*, *Pliniusza Starszego*, *Festusa*, *Aulusa Gelliusa*, *Swetoniusza* i *Tacyta*, a także *Polibiusza*, *Dionizjusza z Halikarnasu*, *Plutarcha* oraz *Kasjusza Diona*. Posiłkowo pomocne też były późne teksty autorstwa *Lydusa* i *Zonarasa*.

Spośród tekstów o charakterze prawnym istotne były niektóre przepisy ustaw królewskich oraz Ustawy XII Tablic, przytaczane w różnych źródłach fragmenty edyktów i mów cenzorskich, komentarze jurystów zachowane w „Digestach”.

Bardzo ważne okazały się także teksty retoryczne, przede wszystkim deklamacje raczej mylnie przypisywane *Kwintylijanowi*. Ćwiczenia te oparte są zwykle na fikcyjnych tematach, często też opatrzone

są wątpliwą podstawą prawną. Wiele z nich zawiera jednak odniesienia do *mores maiorum*, które stanowiły podstawę działalności cenzorów przy sprawowaniu przez nich pieczy nad dobrymi obyczajami. Autorzy tych tekstów czerpali być może właśnie z praktyki cenzorskiej. W niniejszej pracy przyjęto zatem tezę, że treść deklamacji może odzwierciedlać praktykę stosowania noty cenzorskiej. Wszystkie przywołane teksty źródłowe zostały przetłumaczone przez autorkę.

3. Stan badań

Zagadnienia dotyczące noty cenzorskiej były podejmowane w literaturze przedmiotu wielokrotnie. Problematyka pojawiała się w opracowaniach dotyczących urzędu cenzora¹, przy czym była tam omawiana raczej od strony „proceduralnej”, a nie „materialnej”.

¹ Szczegółowo literaturę przedmiotu dotyczącą cenzorów omówiłam w monografii dotyczącej tego urzędu: A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 17–21; na ten temat pisałam jeszcze później: A. Tarwacka, O tym, jak Plaut nie pisał o cenzorach, „*Studia Prawnicze KUL*” Nr 56.4/2013, s. 103–118; *eadem*, Urząd cenzora w świetle „*Nocy attyckich*” Aulusa Gelliusa, „*Zeszyty Prawnicze*” Nr 14.3/2014, s. 221–252; *eadem*, The censors and their duties in the comedies of Plautus, RGDR Nr 23/2014, http://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=415488; *eadem*, The Roman Censors as Protectors of Public Places, „*Diritto@Storia*” Nr 12/2014, <http://www.dirittoestoria.it/12/tradizione-romana/Tarwacka-Roman-Censors-Protectors-Public-Places.htm>; *eadem*, Jak się zemścić na cenzorach? Rozgrzywki polityczne a zakres odpowiedzialności karnej strażników moralności, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amielańczyk, A. Dębiński, D. Stąpek, Lublin 2015, s. 189–201; *eadem*, Cenzorzy a zgromadzenia ludowe w Rzymie okresu republiki, „*Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*” Nr 14.2/2016, s. 45–56; *eadem*, Come vendicarsi dei censori? Scontri politici e responsabilità penale dei guardiani della morale, „*Diritto@Storia*” Nr 14/2016, <http://www.dirittoestoria.it/14/tradizione/Tarwacka-Come-vendicarsi-dei-censori.htm>; *eadem*, Cenzorzy jako propagatorzy polityki prorodzinnej w starożytnym Rzymie, [w:] *Przyszłość rodziny w UE. Doświadczenie różnych rozwiązań prawnych i podstawowe problemy współczesnych rodzin*, Warszawa 2017, s. 249–270; *eadem*, The Censors' Influence on Marriage in Republican Rome, „*Zeszyty Prawnicze*” Nr 18.1/2018, s. 173–191. Poza tym ukazały się jeszcze następujące dzieła: G. Polo Toribio, *Finalidad probatoria*

Samo *regimen morum* również stanowiło przedmiot licznych badań. Katalog powodów zastosowania noty cenzorskiej stworzył *Theodor Mommsen*². Cenzorską kontrolą obyczajów zajmowali się *Max Nowak*³, *Eberhard Schmähling*⁴, *Ewoud Slob*⁵, *Alan Astin*⁶, *Ernst Baltrusch*⁷, *Michel Humm*⁸, *Nadja el Beheiri*⁹. Duże zainteresowanie ba-

de la *professio censualis*, RIDROM Nr 8/2012, s. 118–142; *eadem*, *Lex de censoribus creandis*, [w:] *Homenaje al profesor Armando Torrent*, red. A. Murillo Villar, M. Aránzazu Calzada González, S.C. Pérez-Gómez, A.J. Torrent Ruiz, Madrid 2016, s. 717–730; M.E. Fernández Baquero, *La actividad de los censores en la Administración de la República romana*, „e-Legal History Review” Nr 15/2013, https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=412967; C. Bur, *Les censeurs privaient-ils du droit de vote? Retour sur l’aerarium facere et le tribu mouere*, MEFRA Nr 128.2/2016, s. 419–437; *idem*, *Le spectacle du cens. Relecture du déroulement de la professio sous la République romaine*, „Athenaeum” Nr 105.2/2017, s. 520–550; R. Kamińska, *The censors’ work in the administration of building projects in Republican Rome*, „Zeszyty Prawnicze” Nr 17.2/2017, s. 189–206; D. Maschek, *Not Census but Deductio: Reconsidering the Ara of Domitius Ahenobarbus*, JRS Nr 108/2018, s. 27–52; M.N. Faszczka, *Znaczenie cenzorów w systemie dyscyplinarnym republikańskiego Rzymu, czyli o specyfice społeczeństwa rzymskiego*, „Klio” Nr 47.4/2018, s. 59–79; J. Krzynówek, *Charakter prawny zamówień publicznych w Rzymie republikańskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” Nr 17.2/2019, s. 55–70.

² *Th. Mommsen*, *Römisches Staatsrecht*, III wyd., T. II.1, Graz 1952 (przedruk), s. 377–382. Por. C.E. Jarcke, *Versuch einer Darstellung des censorischen Strafrechts der Römer: ein Beytrag zur Geschichte des Criminalrechts*, Bonn 1824, s. 14–45; E. De Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Roma 1900, s.v. *censor*; M. Nowak, *Die Strafverhängungen der Censoren*, Breslau 1909, s. 58–71; M. Kuryłowicz, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, II wyd., Lublin 2020, s. 201–202.

³ M. Nowak, *op. cit.*

⁴ E. Schmähling, *Die Sittenaufsicht der Censoren. Ein Beitrag zur Sittengeschichte der römischen Republik*, Stuttgart 1938.

⁵ E. Slob, *Luxuria. Regelgeving en maatregelen van censoren ten tijde van de Romeinse Republiek*, Utrecht 1986.

⁶ A.E. Astin, *Regimen morum*, JRS Nr 78/1988, s. 14–34.

⁷ E. Baltrusch, *Regimen morum. Die Reglamentierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit*, München 1989.

⁸ M. Humm, *Il regimen morum dei censori e le identità dei cittadini*, [w:] *Homo, caput, persona. La costruzione giuridica dell’identità nell’esperienza romana*, red. A. Corbino, M. Humbert, G. Negri, Pavia 2010, s. 283–314.

⁹ N. El Beheiri, *Das regimen morum der Zensoren. Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*, Berlin 2012; *eadem*, *Das regimen morum zwischen*

daczy budziła też często problematyka utraty dobrego imienia. Kłasyk dzieła na temat infamii napisał *A.H.J. Greenidge*¹⁰, terminy *infamia* i *ignominia* porównywali *Max Kaser*¹¹ i *Joseph Georg Wolf*¹². Ostatnio niezwykle ciekawą monografię na temat ewolucji infamii napisał *Clément Bur*¹³. Wiele miejsca badacze poświęcili także szeroko pojętym obyczajom i ograniczaniu luksusu¹⁴.

Wydaje się jednak, że pogłębionych badań wymaga problematyka wpływu cenzorów na tworzenie prawa. Przyjęcie poglądu o incydentalnym charakterze noty cenzorskiej powoduje, że nie bierze się pod uwagę znaczenia *regimen morum* dla prawa w okresie republikańskim, a także dla rozwoju wielu instytucji późniejszych. Problem ingerowania przez cenzorów w życie rodzinne obywateli poruszany bywa niezwykle rzadko i to raczej w konwencji anegdotycznej. Dlatego podjęcie takich badań wydaje się zasadne.

Należy na koniec podkreślić jeszcze, że przy gromadzeniu polskiej literatury przedmiotu nieocenioną pomoc stanowią opracowania

Institution und Geschichte, [w:] *Ad geographiam historico-iuridicam ope iuris Romani colendam. Studia in honorem Gábor Hamza*, red. *A. Földi, I. Sándor, I. Siklósi*, Budapest 2015, s. 149–160.

¹⁰ *A.H.J. Greenidge*, *Infamia. Its Place in Roman Public and Private Law*, Oxford 1894.

¹¹ *M. Kaser*, *Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen*, ZSS Nr 73/1956, s. 220–278.

¹² *J.G. Wolf*, *Das Stigma ignominia*, ZSS Nr 126/2009, s. 55–113; *idem*, *Lo stigma dell' ignominia*, [w:] *Homo, caput, persona. La costruzione giuridica dell' identità nell'esperienza romana*, red. *A. Corbino, M. Humbert, G. Negri*, Pavia 2010, s. 491–550.

¹³ *C. Bur*, *La citoyenneté dégradée. Une histoire de l'infamie à Rome (312 av. J.-C. – 96 apr. J.-C.)*, Rome 2018. Autor ten stworzył również bazę *infames Romani*: <https://poolcorpus.univ-jfc.fr/infames-romani> (dostęp: 5.8.2020 r.).

¹⁴ *M. Kuryłowicz*, *Prawo i obyczaje...*, *op. cit.*; *A. Bottiglieri*, *La legislazione sul lusso nella Roma repubblicana*, Napoli 2002; *E. Zanda*, *Fighting Hydra-like Luxury. Sumptuary Regulation in the Roman Republic*, London–New Delhi–New York–Sydney 2013 (reprint); *F.J. Casinos Mora*, *La restricción del lujo en la Roma Republicana. El lujo indumentario*, Madrid 2015.

Marii Zabłockiej¹⁵, a także – w przypadku okresu przedwojennego – zestawienia autorstwa Krzysztofa Szczygielskiego¹⁶.

4. Cel pracy i problemy badawcze

Przedmiot badań stanowi problematyka stosowania noty cenzorskiej w sprawach rodzinnych i wpływ regulacji cenzorskich w tym zakresie na rozwój prawa. Można postawić tezę, że cenzorzy swoimi działaniami wynikającymi ze sprawowania kontroli nad rodziną doprowadzili do wykształcenia licznych regulacji w zakresie prawa prywatnego i publicznego zarówno w okresie republikańskim, jak i w czasach cesarstwa. Należy przypuszczać, że wpływ taki będzie dostrzegalny w przynajmniej dwóch sferach, które stały się przedmiotem analizy. Pierwszą z nich są edykty pretorskie, w których była zapowiadana ochrona w niektórych sytuacjach podlegających także pieczy cenzorskiej. Stawiane pytania powinny dotyczyć relacji między *ius honorarium* a *regimen morum*: czy rozwiązania wprowadzane przez pretorów wyprzedzały działania cenzorskie, czy też to cenzorzy byli prekursorami niektórych regulacji? Czy nota cenzorska współistniała z sankcjami stosowanymi przez pretorów, czy też wzajemnie się one wykluczały? Które z nich miało szersze zastosowanie?

¹⁵ M. Zabłocka, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002; *eadem*, *Romanistica polacca negli ultimi dieci anni (1994–2004)*; „Diritto@Storia” Nr 4/2005, <http://www.dirittoestoria.it/4/Tradizione-Romana/Zablocka-Romanistica-polacca.htm>; *eadem*, Stan badań polskiej romanistyki, „Studia Prawnoustrojowe” Nr 7/2007, s. 9–19; *eadem*, Osiągnięcia polskich romanistów w ciągu ostatnich dwóch lat (2006/2007–2007/2008), „Zeszyty Prawnicze” Nr 8.2/2008, s. 7–35; *eadem*, Rzut oka na polską romanistykę w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku, „Zeszyty Prawnicze” Nr 12.1/2012, s. 7–26; *eadem*, Badania romanistów polskich w latach 2011–2013, „Zeszyty Prawnicze” Nr 15.2/2015, s. 191–242; *eadem*, Gorsze lata polskiej romanistyki, „Zeszyty Prawnicze” Nr 17.4/2017, s. 131–177; *eadem*, Kilka refleksji o stanie polskiej romanistyki na tle zmian ustaw o szkolnictwie wyższym, „Zeszyty Prawnicze” Nr 20.4/2020, s. 149–164.

¹⁶ K. Szczygielski, *Romanistyka polska w latach 1918–1945 (przegląd bibliografii)*, „Zeszyty Prawnicze” Nr 10.2/2010, s. 355–411; *idem*, *Prawa antyczne w piśmiennictwie polskim w latach 1900–1945*, Białystok 2020.

Drugi obszar stanowi problematyka dalszego stosowania chronionych przez cenzorów norm wynikających z *mores maiorum* w okresie pryncypatu. Szczególnie istotne wydaje się zbadanie kwestii ewentualnego wpływu działań cenzorskich na ustawodawstwo małżeńskie *Augusta*.

Wszystkie te wątki mają wreszcie dać odpowiedź na pytanie o ogólne znaczenie urzędu cenzora w procesie kształtowania się rzymskiego porządku prawnego.

5. Układ pracy

Praca składa się z wprowadzenia, trzech rozdziałów podzielonych na mniejsze jednostki redakcyjne oraz zakończenia, zawiera także wykaz skrótów, indeks źródeł i wykaz powołanej literatury.

W rozdziale „Urząd cenzora w Rzymie republikańskim” zostały przedstawione podstawowe zagadnienia dotyczące genezy cenzury, kompetencji, a także miejsca tego urzędu w ustroju republikańskim. Analizie poddano również kwestię odpowiedzialności cenzorów za ich działania związane z nakładaniem noty cenzorskiej.

Rozdział „Reguły sprawowania pieczy nad obyczajami” dotyczy zasad stosowania noty cenzorskiej oraz trybu postępowania przed cenzorami. Istotną kwestią są tu również zmiany wprowadzane w tym zakresie.

W rozdziale „Nota cenzorska w sprawach związanych z moralnością w życiu rodzinnym” zostały poruszone zagadnienia dotyczące stosowania noty w konkretnych przypadkach odnoszących się do życia rodzinnego. Analiza dotyczy zaręczyn, małżeństwa, rozwodów, władzy ojcowskiej, opieki i patronatu, jak również sprawowania pieczy nad rodowym dziedzictwem.

W „Zakończeniu” została podjęta próba podsumowania przeprowadzonych rozważań oraz wyciągnięcia wniosków.

* * *

Pragnę wyrazić podziękowanie tym wszystkim, dzięki którym wsparciu ta książka mogła powstać. Wyrazy wdzięczności kieruję w pierwszej kolejności do Profesora *Jana Zabłockiego*, którego wsparcie, niezawodna pomoc, a także konstruktywna dawka krytyki zawsze mi towarzyszą. Dziękuję także recenzentom wydawniczym, Pani Profesor *Marii Zabłockiej* i Panu Profesorowi *Maciejowi Jończy*, za poświęcony czas i wszelkie uwagi oraz sugestie. Chciałabym również podziękować Pani Redaktor *Izabeli Politowskiej* za nieocenioną pomoc i czujność redakcyjną.

[Przejdź do księgarni →](#)